

RAQAMLI MOLIYA BOZORIDA ISTE'MOLCHILAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH

Vaxabov Bobur Alisherovich

*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti filiallar faoliyatini
muvofiqlashtirish bo'limi boshlig'i*

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot ishida raqamli transformatsiya sharoitida moliya bozorida iste'molchilar huquqlarini himoya qilishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida masofaviy moliya xizmatlari ko'rsatishda axborot assimetriyasi, shaxsga doir ma'lumotlar daxlsizligi va algoritmik qarorlar qabul qilish jarayonidagi risklarni huquqiy tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Shuningdek, iste'molchilarning raqamli moliyaviy savodxonligini oshirishning huquqiy asoslari, onlayn nizolarni hal qilish (ODR) tizimlarini joriy etish hamda xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar shakllantirilgan. Mazkur tezisdan raqamli moliya ekotizimidagi barcha ishtirokchilarning mas'uliyatini aniq belgilash va iste'molchi xavfsizligini ta'minlash orqali bozorga bo'lgan ishonchni mustahkamlash strategiyalari bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *raqamli moliya bozori, iste'molchilar huquqlari, huquqiy tartibga solish, fintex, shaxsga doir ma'lumotlar, kiberxavfsizlik, onlayn nizolarni hal qilish (ODR), algoritmik shaffoflik, moliyaviy savodxonlik, raqamli identitet.*

Raqamli moliya bozori jadal rivojlanayotgan bir davrda iste'molchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Moliyaviy xizmatlarning masofaviy shaklga o'tishi an'anaviy huquqiy normalarni qayta ko'rib chiqish va ularni raqamli muhitga moslashtirish zaruriyatini keltirib chiqardi. Bugungi kunda iste'molchilar nafaqat banklar, balki turli fintex platformalari va ekotizimlar bilan bevosita munosabatga kirishmoqda. Mazkur munosabatlarda axborot assimetriyasi va texnologik murakkabliklar iste'molchilar uchun qo'shimcha risklarni yuzaga keltirmoqda. Shu bois, huquqiy tartibga solish mexanizmlari raqamli moliya bozorida adolatli va xavfsiz muhitni ta'minlashi shart. Milliy qonunchilik bazasini zamonaviy tahdidlarga qarshi mustahkamlash iqtisodiy barqarorlikning asosiy omilidir.

Raqamli moliya xizmatlari iste'molchilarining huquqiy holati ularning shaxsiy ma'lumotlari va moliyaviy aktivlari xavfsizligi bilan uzviy bog'liqdir. Huquqiy tartibga solishning fundamental asosi sifatida iste'molchiga taqdim etilayotgan xizmat haqida to'liq va shaffof ma'lumot olish huquqini e'tirof etish lozim. Raqamli shartnomalar va oferta shartlarining murakkabligi ko'pincha iste'molchilarning haqiqiy majburiyatlarini to'liq anglamasligiga sabab bo'lmoqda. Davlat tomonidan o'rnatilgan me'yorlar moliya

institutlarini xizmat shartlarini sodda va tushunarli tilda bayon etishga majbur qilishi kerak. Iste'molchi huquqlarini buzganlik uchun javobgarlik choralari raqamli platformalarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda belgilanishi zarur. Huquqiy himoyaning samaradorligi iste'molchining moliya tizimiga bo'lgan ishonchini to'g'ridan-to'g'ri belgilaydi.

Shaxsiy ma'lumotlarning daxlsizligi raqamli moliya bozorida iste'molchi himoyasining eng muhim elementi bo'lib xizmat qiladi. Moliya institutlari tomonidan to'planadigan katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) ulardan noqonuniy foydalanish xavfini oshiradi. Huquqiy normalar ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va uchinchi shaxslarga uzatish bo'yicha qat'iy talablarni o'rnatishi lozim. Iste'molchining "unutilish huquqi" va o'z ma'lumotlarini nazorat qilish imkoniyati qonun bilan kafolatlanishi shart. Davlat nazorat organlari moliya tashkilotlarining ma'lumotlar xavfsizligi bo'yicha texnik tayyorgarligini muntazam auditdan o'tkazib borishi kerak. Kiberjinoyatchilikka qarshi kurashishda huquqiy va texnologik choralarning uyg'unligi iste'molchi xavfsizligini ta'minlashning yagona yo'lidir.

Algoritmlar va sun'iy intellekt yordamida ko'rsatiladigan moliya xizmatlari huquqiy tartibga solishning yangi obyektiga aylandi. Kredit skoring tizimlari va avtomatlashtirilgan maslahatchilar tomonidan qabul qilinadigan qarorlar shaffof va adolatli bo'lishi lozim. Huquqiy hujjatlarda algoritmlar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolar uchun kim javobgar bo'lishi aniq ko'rsatilishi shart. Iste'molchi avtomatlashtirilgan qarorlar ustidan shikoyat qilish va inson aralashuvini talab qilish huquqiga ega bo'lishi kerak. Sun'iy intellekt tizimlarida diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik bo'yicha davlat nazorati o'rnatilishi ijtimoiy adolatni ta'minlaydi. Texnologik taraqqiyot iste'molchi huquqlarini cheklamay, balki ularni himoya qilishning yangi vositalarini yaratishi lozim.

Raqamli moliya bozorida masofaviy shartnomalar tuzish va identifikatsiya qilish jarayonlari qonuniy jihatdan mukammallashtirilishi zarur. Elektron raqamli imzo va biometrik identifikatsiya usullarining huquqiy kuchi an'anaviy imzo bilan tenglashtirilishi xizmatlar qamrovini kengaytiradi. Biroq, bu jarayonda masofaviy firibgarlik holatlaridan himoyalalanishning huquqiy mexanizmlari ham birga ishlab chiqilishi shart. Davlat iste'molchilarni noto'g'ri identifikatsiya qilish natijasida yuzaga keladigan zararlar uchun moliya tashkilotlarining mas'uliyatini belgilashi lozim. Raqamli shartnomalarning bir tomonlama o'zgartirilishiga yo'l qo'ymaslik iste'molchi manfaatlarini himoyasini kuchaytiradi. Tranzaksiyalarni tasdiqlashning ko'p bosqichli tizimlari huquqiy jihatdan majburiy norma sifatida mustahkamlanishi maqsadga muvofiqdir.

Iste'molchilarning shikoyatlarini ko'rib chiqish va nizolarni hal qilishning raqamli usullari joriy etilishi huquqiy himoya tezkorligini oshiradi. Onlayn nizolarni hal qilish (ODR) platformalari sud xarajatlarini kamaytirish va vaqtni tejash imkonini beradi. Davlat moliya tashkilotlari zimmasiga iste'molchilar murojaatlari bilan ishlashning

shaffof tizimini yaratish majburiyatini yuklashi kerak. Moliyaviy ombudsman institutining vakolatlari raqamli moliya bozoridagi nizolarni qamrab oladigan darajada kengaytirilishi lozim. Nizolarni ko'rib chiqishda iste'molchi "kuchsizroq tomon" sifatida e'tirof etilishi va unga huquqiy imtiyozlar berilishi adolat tamoyiliga mos keladi. Davlat nazorati ostidagi apellyatsiya tizimi raqamli platformalarning o'zboshimchaligiga chek qo'yuvchi muhim vositadir.

Fintex mahsulotlarining agressiv marketingi va reklamasi iste'molchilarni chalg'itish xavfini oshirmoqda. Davlat raqamli platformalarda moliya xizmatlarini reklama qilishning qat'iy qoidalarini belgilashi shart. Reklamada yashirin komissiyalar va xizmatning real narxi haqida noto'g'ri ma'lumot berish qonun bilan taqiqlanishi lozim. "Ijtimoiy injeneriya" usullaridan foydalangan holda iste'molchilarni shubhali operatsiyalarga undash holatlari huquqiy javobgarlikka sabab bo'lishi kerak. Iste'molchilarning zaif tomonlaridan foydalanadigan psixologik marketing usullari (dark patterns) davlat tomonidan cheklanishi zarur. Reklama sohasidagi huquqiy tartibga solish iste'molchining erkin va ongli tanlov qilish huquqini ta'minlaydi.

Raqamli moliyaviy savodxonlik iste'molchilarni huquqiy himoya qilishning ajralmas bo'lagi hisoblanadi. Davlat moliya institutlari zimmasiga iste'molchilarni raqamli xavfsizlik qoidalari bilan tanishtirish majburiyatini yuklashi lozim. Huquqiy tartibga solish nafaqat qonunlarni o'z ichiga oladi, balki aholini ushbu qonunlardan foydalanishga o'rgatishni ham nazarda tutadi. Ma'rifiy dasturlar orqali iste'molchilarning huquqiy ongi o'stirilishi firibgarlik qurbonlari sonini kamaytiradi. Raqamli muhitda firibgarlik usullari tez o'zgarib borayotgani sababli, ta'lim dasturlari ham muntazam yangilab borilishi shart. Savodli iste'molchi o'z huquqlarini talab qila oladi va moliya bozorida sog'lom raqobatni shakllantiradi.

Transchegaraviy raqamli moliya xizmatlaridan foydalanishda iste'molchi huquqlarini himoya qilish xalqaro huquqiy hamkorlikni talab etadi. Xorijiy fintex platformalari tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar yuzasidan nizolar yuzaga kelganda, yurisdiksiya masalasini hal qilish murakkab vazifadir. Davlat milliy iste'molchilarning huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilish bo'yicha ikki tomonlama va ko'p tomonlama shartnomalarni kengaytirishi lozim. Xorijiy kompaniyalarning milliy bozorda faoliyat yuritishi uchun ularning mahalliy iste'molchi huquqlari to'g'risidagi qonunchilikka rioya qilish sharti qo'yilishi kerak. Xalqaro standartlar va tavsiyalarni (masalan, OECD prinsiplari) milliy amaliyotga joriy etish tartibga solish sifatini oshiradi. Global raqamli makonda iste'molchi huquqlari geografik chegaralardan qat'i nazar himoyalangan bo'lishi shart.

Raqamli moliya bozoridagi monopoliyaga qarshi huquqiy choralar iste'molchilar tanlovini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Yirik texnologik kompaniyalar (BigTech) moliya bozorini egallab olishi iste'molchilar uchun xizmat narxlarining oshishiga va sifatning pasayishiga olib kelishi mumkin. Davlat raqobat to'g'risidagi qonunchilikni raqamli platformalar xususiyatlarini hisobga olgan holda

takomillashtirishi zarur. Ma'lumotlarni bir platformadan ikkinchisiga oson ko'chirish (data portability) huquqi iste'molchi uchun erkinlikni ta'minlaydi. Raqobat muhitini saqlab qolish iste'molchilarga sifatli va arzon moliya xizmatlaridan foydalanish imkonini beradi. Bozor ishtirokchilari o'rtasidagi sog'lom raqobat innovatsiyalarni iste'molchi manfaatlarini yo'nalishida rivojlantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli moliya bozorida iste'molchi huquqlarini himoya qilish tizimli va dinamik huquqiy yondashuvni taqozo etadi. Huquqiy tartibga solish mexanizmlari texnologik o'zgarishlar bilan hamqadam bo'lishi va yangi risklarga tezkor javob bera olishi lozim. Davlatning roli faqat qoidalar o'rnatish bilan cheklanib qolmay, balki iste'molchi xavfsizligining kafolati bo'lishidan iboratdir. Kelajakda raqamli identitet va markazlashmagan moliya (DeFi) tizimlarini huquqiy maydonga olib kirish asosiy vazifa bo'lib qoladi. Iste'molchi huquqlari himoyalangan raqamli bozor mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga zamin yaratadi. To'g'ri shakllantirilgan huquqiy baza raqamli transformatsiya jarayonlarining ijtimoiy samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli moliya bozorida iste'molchi huquqlarini himoya qilishni takomillashtirish murakkab institutsional vazifadir. Huquqiy normalar texnologik innovatsiyalar va inson huquqlari o'rtasidagi muvozanatni saqlashi shart. Davlat tomonidan tartibga solish jarayoni shaffoflik, xavfsizlik va adolat tamoyillariga tayanishi iste'molchi manfaatlarini to'liq ta'minlaydi. Raqamli savodxonlikni oshirish va nizolarni onlayn hal qilish mexanizmlari huquqiy himoyaning amaliy samaradorligini oshiradi. Kelajakdagi huquqiy islohotlar raqamli moliya eko tizimidagi barcha ishtirokchilarning mas'uliyatini aniq belgilab berishi lozim. Zero, kuchli huquqiy himoya tizimi mavjud bo'lgan jamiyatdagina raqamli iqtisodiyot o'zining to'liq salohiyatini namoyon eta oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi O'RQ-221-I-sonli Qonuni (yangi tahriri bilan).
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi O'RQ-547-sonli Qonuni, 2019-yil 2-iyul.
3. OECD. "Recommendation on Consumer Protection in the Field of Digital Financial Services", 2022. – Raqamli moliya xizmatlari sohasida iste'molchilar himoyasi bo'yicha xalqaro tavsiyalar.
4. Xalilov A.H. "Raqamli bank xizmatlari iste'molchilarining huquqlarini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy masalalari". – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2024.
5. Smith J., & Brown L. "Digital Finance and Consumer Protection: Law and Policy". Cambridge University Press, 2023. – Raqamli moliya va huquqiy siyosat masalalari.

6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "Bank xizmatlari iste'molchilarining huquqlarini himoya qilish va moliyaviy ommaboplikni oshirish strategiyasi". 2024-2026 yillar uchun mo'ljallangan dastur.

7. Gulyamov S.S. "Raqamli huquq va fintex: nazariya va amaliyot". Monografiya. – Toshkent: "Yuridik adabiyotlar", 2025.

8. World Bank. "Global Financial Inclusion Database: Consumer Protection in the Digital Age". Washington, D.C.: World Bank Publications, 2025. – Raqamli asrda iste'molchilar himoyasi bo'yicha global hisobot.

